

تولید اطلاعات علمی کتابداری و اطلاع‌رسانی در ایران، ترکیه، عربستان سعودی و مصر

شیرین دهقان^۱

چکیده

کتابداری و اطلاع‌رسانی در چند دهه اخیر هماهنگ با پیشرفتهای علمی و فناوری جدید در دنیا توسعه یافته، اما در بسیاری از کشورهای در حال توسعه و از جمله کشور ما ضعیف باقی مانده است؛ در حالی که انتظار می‌رود با توجه به قدمت این رشته و نیروی انسانی و پژوهشگران تربیت شده در مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری، فعالیتهای علمی در آن وضعیت مناسبی داشته باشد به گونه‌ای که با تولید اطلاعات علمی، توسعه و باروری این علم محقق گردد. در این پژوهش، تلاش شده است با بررسی تولیدات علمی کتابداری ایران از طریق سنجش مدارک نمایه شده در پایگاههای اطلاعاتی، ضمن مشخص نمودن نقش جامعه کتابداری ایران، زمینه‌ای برای تعیین موقعیت علمی کشورمان در میان کشورهای منطقه خاورمیانه (ترکیه، عربستان سعودی و مصر) فراهم شود. این پژوهش به روش پیمایشی - تحلیلی و با استفاده از سیاهه کنترل، انجام شده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد طی ۳۴ سال مورد بررسی (۲۰۰۳-۱۹۶۹) تنها ۱۳۴ مدرک از ایران به دو پایگاه اطلاعاتی نامبرده راه یافته است. از این رو، وضعیت تولید اطلاعات علمی ایران در زمینه کتابداری چندان مناسب به نظر نمی‌رسد. با وجود اهمیت روزافزون حوزه اطلاع‌رسانی و گرایش کتابداران اکثر کشورها به این حوزه، نتایج پژوهش نشان‌دهنده عدم گرایش پژوهشگران کتابداری ایران به تولید اطلاعات در این حوزه است.

کلیدواژه‌ها: تولید اطلاعات، کتابداری و اطلاع‌رسانی، ایران، ترکیه، عربستان سعودی،

مصر، Ista، Lisa.

۱. کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی پزشکی دانشگاه علوم پزشکی ایران.

مقدمه

انسان امروزی در عصری به سر می‌برد که اطلاعات یکی از کلیدی‌ترین عناصر آن محسوب و تولید و مصرف اطلاعات علمی در آن یکی از شاخصهای رشد و توسعه یافتگی تلقی می‌شود. اهمیت تولید اطلاعات علمی و نقش آن در توسعه پایدار، موجب شده است که فعالیتهای علمی - پژوهشی که به تولید اطلاعات علمی منجر می‌شوند، در چند دهه اخیر بیشتر مورد مطالعه و بررسی قرار بگیرند. ایجاد رشته‌ای به نام «علم‌سنجی» در دهه هفتاد میلادی نیز مؤید همین نکته است. علم‌سنجی به ارزیابی فعالیتهای و تولیدات علمی می‌پردازد و نتایج آن می‌تواند معرف وضعیت فعالیتهای علمی - پژوهشی جوامع مختلف باشد. همچنین به برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری در امر پژوهش کمک شایسته‌ای می‌نماید.

رایج‌ترین شیوه در این علم برای سنجش میزان تولید اطلاعات، بررسی نمایه‌نامه‌ها و چکیده‌نامه‌های بین‌المللی است. این منابع ردیف دوم، امروزه با نام کلی «پایگاههای اطلاعاتی» شناخته می‌شوند و دربرگیرنده بخش عمده‌ای از اطلاعات علمی سراسر دنیا می‌باشند. به جهت آنکه هر محقق در اولین مرحله انجام تحقیق به جستجوی منابع از این پایگاهها می‌پردازد، می‌توان گفت تنها مدارکی در عرصه بین‌المللی مطرح می‌شوند که به این پایگاهها راه یافته باشند (صراف زاده، ۱۳۷۹، ص ۸۸). با اندازه‌گیری و تجزیه و تحلیل مدارک چکیده شده در این پایگاهها، نه تنها میزان تولیدات علمی هر کشور مشخص می‌شود، بلکه امکانی برای مقایسه تولیدات علمی کشورهای مختلف نیز فراهم می‌گردد.

بیان مسئله

کتابداری و اطلاع‌رسانی علمی است بین رشته‌ای که به گردآوری، پردازش و اشاعه اطلاعات گنجینه‌های مدون بشری می‌پردازد و هدف آن ارائه مناسب‌ترین اطلاع با کمترین هزینه و در کمترین زمان به کاربر نیازمند است (رهادوست، ۱۳۸۲، ص ۵۸). این

تولید اطلاعات علمی کتابداری و اطلاع‌رسانی در ... / ۱۸۳

رشته با توجه به تعریف، می‌تواند به دسترسی و استفاده مؤثر از اطلاعات کمک کرده و راه دستیابی به توسعه پایدار را هموار نماید.

تحولاتی که در چند دهه اخیر در حوزه تکنولوژی اطلاعات و ارتباطات روی داده، رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی را بیش از سایر رشته‌ها درگیر نموده است. در کشورهای توسعه یافته، این علم هماهنگ با پیشرفتهای علمی و فناوری جدید، توسعه یافته است و نقش و اهمیت آن روز به روز بیشتر می‌شود.

اما در بسیاری از کشورهای در حال توسعه و از جمله کشور ما همچنان مهجور و ضعیف باقی مانده است. تحقیقات به عمل آمده نشان می‌دهد که نظامها و نهادهای مربوط به این رشته از انجام حداقل وظیفه خود ناتوان مانده‌اند. بررسی وضعیت انواع چهارگانه کتابخانه‌ها (دانشگاهی، تخصصی، عمومی و آموزشگاهی) از نظر مجموعه، فضا، نیروی انسانی و بودجه و مقایسه آنها با استانداردها مشخص ساخت که وضعیت کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی از جهات گوناگون بسیار نامطلوب و پایین‌تر از سطح استاندارد است (همان، ص ۵۹). اعضای هیئت علمی رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی، نظام اطلاع‌رسانی در ایران را ضعیف دانسته و از دید آنان تمام فعالیتهای آن - اعم از تولید، سازماندهی و اشاعه اطلاعات - پایین‌تر از حد متوسط قرار دارد (تندیور، ۱۳۷۶). سیستم آموزشی کتابداری قدیمی، ایستا و انعطاف ناپذیر است. دانش‌آموختگان این رشته از شأن و منزلت حرفه‌ای مناسب برخوردار نیستند و عمدتاً در رویارویی با دنیای متحول کتابداری و اطلاع‌رسانی امروز با مشکل مواجهند. پژوهش همچنان مورد بی‌توجهی قرار گرفته و هنوز نتوانسته است به عنوان یکی از ارکان آموزش محسوب شود (مرتضایی، ۱۳۷۸، ص ۳).

این در حالی است که نزدیک به ۳۸ سال از آموزش دانشگاهی رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی در ایران می‌گذرد. امروزه تمام مقاطع تحصیلی از کاردانی تا دکتری در این رشته در دانشگاهها وجود دارد که بخشی از این نیروی انسانی تربیت شده، از مقاطع تحصیلات تکمیلی فارغ التحصیل می‌شوند. در حال حاضر ۷ دانشگاه در مقطع کارشناسی ارشد و ۴ دانشگاه در مقطع دکتری به تربیت نیروی انسانی می‌پردازند و سالانه حدود ۷۰

نفر از این دوره‌ها به عنوان پژوهشگر کتابدار فارغ‌التحصیل می‌شوند (همان). قدمت و نیروی انسانی تربیت شده در این رشته ایجاب می‌کند که فعالیتهای علمی و پژوهشی آن وضعیت مناسبی داشته باشد، به گونه‌ای که با تولید اطلاعات علمی جدید، توسعه، پویایی و باروری این علم محقق گردد.

بررسی تولیدات علمی کتابداران و پژوهشگران رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی نشان خواهد داد که نقش این جامعه علمی چیست و تا چه حد به رسالت خود در انجام فعالیتهای علمی و پژوهشی عمل نموده اند. ضمن آن که معلوم خواهد شد در قبال مصرف اطلاعات به شکل متون و منابع، تولید اطلاعات علمی کتابداری در ایران چگونه است و وضعیت چرخه اطلاعات در این حوزه مشخص خواهد شد. بررسی مدارک چکیده شده در پایگاههای اطلاعاتی کتابداری و اطلاع‌رسانی (Ista و Lisa) ضمن تعیین میزان تولیدات علمی کتابداری، میزان مشارکت کشورمان را نیز در عرصه بین‌الملل مشخص می‌کند. جهت تعیین جایگاه علمی ایران در میان کشورهای مختلف، مقایسه آن با کشورهای در حال توسعه منطقه خاورمیانه به جهت تشابهات اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی مناسب تر به نظر رسید. مطابق با تحقیقات انجام شده، میزان تولید علم در کشورهای ایران، ترکیه، عربستان سعودی و مصر تقریباً همسان است (انصافی، ۱۳۸۱). جستجوهای اولیه پژوهشگر در پایگاههای اطلاعاتی مورد بررسی نیز نشان داد که این کشورها از این جهت تقریباً همگون بوده و قابل مقایسه اند. در پژوهش حاضر، میزان تولید اطلاعات علمی کتابداری ایران از طریق جستجو در پایگاههای اطلاعاتی مذکور بررسی و با کشورهای ترکیه، عربستان سعودی و مصر مقایسه شده است.

اهمیت انجام پژوهش

نتایج ارزیابی فعالیتهای علمی و تولیدات علمی ضمن اینکه معرف وضعیت فعالیتهای علمی - پژوهشی جامعه مورد بررسی است، می‌تواند عنصری مفید و کارآمد برای مدیریت و برنامه ریزی در امر تحقیق و توسعه باشد. با تجزیه و تحلیل مدارک چکیده شده کتابداری

تولید اطلاعات علمی کتابداری و اطلاع‌رسانی در ... / ۱۸۵

و اطلاع‌رسانی در پایگاه‌های اطلاعاتی مذکور (از نظر تعداد، نوع، موضوع و سال انتشار مدرک) می‌توان تصویری عینی از وضعیت تحقیقات در این رشته در ایران نشان داد. با شناخت نقاط ضعف و قوت، می‌توان خط مشی تحقیقات آتی را طوری برنامه ریزی نمود که به پر شدن خلأها و تقویت نقاط ضعف بینجامد. انجام مستمر این ارزیابی‌ها و بهره‌گیری از نتایج آن در درازمدت می‌تواند موجب اعتلا و توسعه علم کتابداری و اطلاع‌رسانی در ایران شود.

سؤالات پژوهش

۱. تعداد و درصد مدارک چکیده شده توسط تولیدکنندگان اطلاعات از ایران، ترکیه، عربستان سعودی و مصر در پایگاه‌های اطلاعاتی چقدر است؟
۲. روند رشد مدارک چکیده شده توسط تولیدکنندگان اطلاعات از ایران، ترکیه، عربستان سعودی و مصر در پایگاه‌های اطلاعاتی چگونه بوده است؟
۳. موضوعاتی که بیشترین مدارک چکیده شده توسط تولیدکنندگان اطلاعات از ایران، ترکیه، عربستان سعودی و مصر به آن پرداخته‌اند، چه بوده است؟
۴. نوع مجله (داخلی / خارجی) مقالات چکیده شده توسط تولیدکنندگان اطلاعات در ایران، ترکیه، عربستان سعودی و مصر در پایگاه‌های اطلاعاتی چه بوده است؟
۵. انواع مدارک چکیده شده توسط تولیدکنندگان اطلاعات از ایران، ترکیه، عربستان سعودی و مصر در پایگاه‌های اطلاعاتی چه بوده است؟

فرضیه پژوهش

تولید اطلاعات علمی کتابداری و اطلاع‌رسانی از جهات مختلف (سال انتشار، موضوع، نوع مدرک و نوع مجله) بین کشورهای ایران، ترکیه، عربستان سعودی و مصر تفاوت معناداری ندارد.

پیشینه پژوهش در ایران و جهان

کینگ^۱ (۲۰۰۱) تولیدات علمی ۳۱ کشور دنیا را از طریق بررسی مقالات چاپ شده آنها و میزان استناد این مقالات در نمایه استنادی علوم بررسی نمود. نتایج پژوهش وی نشان می‌دهد که آمریکا اولین تولید کننده اطلاعات علمی است و انگلیس، آلمان، ژاپن و فرانسه به ترتیب پس از آن در مقام‌های دوم تا پنجم قرار گرفته‌اند. ایران نیز در این میان در مقام سی ام واقع شده است. ۸۴/۵ درصد از مقالاتی که بین سالهای ۲۰۰۰-۱۹۹۳ بیشترین ارجاع به آنها شده است، توسط هشت کشور اول یعنی آمریکا، انگلیس، آلمان، ژاپن، فرانسه، کانادا، ایتالیا و سوئیس تولید شده است. ۹ کشور بعدی ۱۳ درصد این مقالات را تولید کرده‌اند و دیگر کشورهای باقیمانده که ایران هم یکی از آنها به شمار می‌رود، تولید کننده ۲/۵ درصد کل مقالات بوده‌اند. در نهایت می‌توان گفت که ۹۷/۵ درصد از مقالاتی که بیشترین ارجاع به آنها شده است، توسط ۳۱ کشور از بین ۱۹۳ کشور دنیا تولید شده است. شایان ذکر است، از میان کشورهای اسلامی، تنها ایران و از بین کشورهای آفریقایی، آفریقای جنوبی در بین این ۳۱ کشور قرار دارند (King, ۲۰۰۴, P. ۳۱۱).

در پژوهشی که توسط یوزون^۲ (۲۰۰۲) انجام شد، فعالیت‌های علمی و پژوهشی حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی در کشورهای در حال توسعه و بلوک شرق مورد بررسی قرار گرفت. جامعه پژوهش، مقالاتی بود که نویسنده اصلی یا یکی از نویسندگان همکار آن از کشورهای فوق بوده و در فاصله سالهای ۹۹-۱۹۸۰ در یکی از ۲۱ مجله هسته کتابداری و اطلاع‌رسانی به چاپ رسیده باشند. نتایج تحقیقات وی نشان داد که ۸۲۶ مقاله از مجموع ۱۰۴۰۰ مقاله چاپ شده در این مجله‌ها (۹/۷ درصد) متعلق به کشورهای مذکور بودند. نیجریه در صدر تولید کنندگان مقالات کتابداری است، به گونه‌ای که ۱۸/۴۵ درصد کل مقاله‌های منتشر شده را به خود اختصاص داده است. کشورهای هند، چین، عربستان سعودی، لهستان، مجارستان و مالزی در رده‌های دوم تا هفتم قرار گرفته‌اند

۱. King

۲. Uzun

تولید اطلاعات علمی کتابداری و اطلاع‌رسانی در ... / ۱۸۷

که به همراه نیجریه جمعاً بیش از نیمی از کل مقاله‌های کشورهای مورد بررسی (۵۳/۱ درصد) را تولید کرده‌اند. ترکیه در مقام هشتم است و ایران و مصر در رده‌های آخر قرار گرفته‌اند. ۷۰٪ کل مقالات در مجله‌هایی منتشر شده‌اند که ضریب تأثیر نسبتاً پایینی داشته‌اند (بین ۰/۰۲۲ تا ۰/۲۷۸). نتایج تحلیل موضوعی یک نمونه ۱۰۲ تایی از ۸۲۶ مقاله متعلق به کشورهای مورد بررسی نشان داد بیشترین مقالات به موضوع «کتاب‌سنجی» پرداخته‌اند. «توسعه مجموعه و فهرست نویسی» و «نیاز و کاربری اطلاعات» بعد از کتاب‌سنجی موضوع اکثر مقاله‌ها بوده‌اند (Uzun, ۲۰۰۲, P. ۲۱).

حرّی (۱۳۷۹) در پژوهشی با عنوان «بررسی فعالیتهای علمی و پژوهشی اعضای هیئت علمی رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی ایران»، کلیه تولیدات علمی، هدایت تحقیق، مشارکت در طرحهای پژوهشی، عضویت در مجامع، انجمنها و همایشها را با استفاده از روش پیمایش مورد سنجش قرار داد. جامعه مورد پژوهش کلیه اعضای هیئت علمی آموزشی و پژوهشی رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی بودند که در ۱۴ گروه آموزشی و ۶ مرکز پژوهشی در سراسر کشور به فعالیت اشتغال داشتند. نتایج بررسی نشان می‌دهد که ۷۰٪ جامعه مورد پژوهش در طرحهای پژوهشی مشارکت داشتند. و بالاترین گرایشهای موضوعی این طرحها به «خدمات و مراجع» و «سازماندهی» مربوط بوده است. مقاله‌های تولید شده افراد مورد بررسی عمدتاً به حوزه «خدمات و مراجع» تعلق دارد و کمترین سهم، از آن موضوع «مدیریت» است. در مقوله کتاب، بالاترین سهم متعلق به «خدمات و مراجع» است. از نظر شرکت در همایشها، ۳۷٪ شرکت در همایشهای داخلی و ۲۸٪ همایشهای خارجی همراه با ارائه مقاله بوده است. در مجموع، بیشترین سهم آثار تولید شده علمی و پژوهشی در سه مرتبه نخست به ترتیب متعلق به کتابخانه ملی، دانشگاه فردوسی مشهد و مرکز اطلاع‌رسانی جهاد است و از لحاظ تصویر کلی گرایش موضوعی، سه رتبه اول به ترتیب متعلق به خدمات و مراجع، سازماندهی و مبانی کتابداری است (حرّی، ۱۳۷۹، ص ۹).

انصافی (۱۳۸۰) تولیدات علمی ایران را در سال ۲۰۰۰ بر مبنای تعداد، نوع، زبان و موضوع مدارک نمایه شده در پایگاه‌های ISI اندازه‌گیری و با ۱۵ کشور توسعه یافته و در حال توسعه مقایسه نمود. نتایج این مطالعه نشان داد که ۹۷/۱۹ درصد از مدارک علمی تولید شده از ایران در ^۱SCI، ۲/۸۱ درصد در ^۲SSCI نمایه شده‌اند و هیچ مدرکی از ایران به پایگاه ^۳A&HCI راه نیافته است. در مجموع ایران با تولید ۳/۱۲ درصد از کل مدارک نمایه شده در سه پایگاه ISI، سیزدهمین کشور تولید کننده اطلاعات در بین ۱۶ کشور مورد بررسی است. از میان کشورهای در حال توسعه تحت مطالعه، کشور ترکیه ۰/۵۴ درصد، مصر ۰/۲۱ درصد و عربستان سعودی ۰/۱۴ درصد مدارک موجود در پایگاه‌ها را تولید کرده‌اند و آمریکا با تولید ۳۲/۲ درصد از کل اطلاعات تولید شده، اولین تولید کننده اطلاعات محسوب می‌شود. مدارک ایرانی بیشتر از نوع مقاله مجله (۹۲/۷۳ درصد) و به زبان انگلیسی (۹۹/۶۴ درصد) است. مجموعاً ۲۲ مدرک ایرانی در این سال به پایگاه‌های ISI راه یافته که این تعداد ۰/۰۰۱۹ درصد از کل مدارک در حوزه علوم انسانی است. از تعداد ۲۲ رکورد علوم انسانی، ۱ رکورد در زمینه کتابداری و اطلاع‌رسانی بوده است که ۰/۰۰۰۰۹ کل مدارک تولید شده را تشکیل می‌دهد. (انصافی، ۱۳۸۱)

روش پژوهش

پژوهش حاضر به روش پیمایشی - تحلیلی انجام شده است. برای گردآوری داده‌ها، از آخرین ویرایش‌های پایگاه‌های اطلاعاتی Lisa و Ista که در سال ۲۰۰۴ تولید شده و در قالب لوح‌های فشرده (CD) ارائه می‌شود، استفاده گردید. مجموعه مدارکی (اعم از مقاله مجله، خلاصه مقالات کنفرانسها و همایشها، گزارش پروژه یا طرح تحقیقاتی، فصل یک کتاب و ...) که در قالب رکوردهایی از کشورهای ایران، ترکیه، عربستان سعودی و مصر

۱. Science Citation Index

۲. Social Science Citation Index

۳. Art & Humanities Citation Index

تولید اطلاعات علمی کتابداری و اطلاع‌رسانی در ... / ۱۸۹

در یکی از پایگاه‌های اطلاعاتی (Ista و Lisa) طی سالهای ۲۰۰۳-۱۹۶۹ چکیده شده بودند، مورد بررسی قرار گرفتند. برای هر یک از کشورها، سیاهه کنترل (چک لیست) تهیه شد که نوع مدرک، موضوع و سال انتشار و نوع مجله (برای مدارکی که مقاله مجله بودند) به تفکیک نوع پایگاه اطلاعاتی در آن درج شد. داده‌های به دست آمده با روش آمار توصیفی (تعیین فراوانی و درصد) تجزیه و تحلیل گردید.

یافته‌های پژوهش

جدول ۱. توزیع فراوانی تعداد مدارک چکیده شده توسط تولید کنندگان اطلاعات در ایران، ترکیه، عربستان سعودی و مصر به تفکیک پایگاه‌های اطلاعاتی^۱

جمع کل		مصر		عربستان سعودی		ترکیه		ایران		نام کشور
از کل	تعداد	از کل	تعداد	از کل	تعداد	از کل	تعداد	از کل	تعداد	پایگاه اطلاعاتی
۰/۱۳	۳۳۲	۰/۰۲	۴۳	۰/۰۵	۱۲۰	۰/۰۳	۸۲	۰/۰۳	۸۷	پایگاه اطلاعاتی Lisa
۰/۱۷	۲۴۴	۰/۰۲	۲۷	۰/۰۶	۹۶	۰/۰۴	۶۲	۰/۰۴	۵۹	پایگاه اطلاعاتی Ista
۰/۱۹	۵۱۱	۰/۰۲	۶۲	۰/۰۷	۱۹۰	۰/۰۴	۱۲۵	۰/۰۵	۱۳۴	جمع کل

بررسی جدول ۱ نشان می‌دهد تعداد مدارک چکیده شده در پایگاه اطلاعاتی Lisa بیشتر از Ista بوده است. تولید اطلاعات هیچ یک از کشورها حتی به ۱٪ نمی‌رسد و کشور عربستان با تولید ۰/۰۷ درصد از کل مدارک چکیده شده در دو پایگاه اطلاعاتی، در صدر سایر کشورهای مورد بررسی قرار می‌گیرد. کمترین درصد تولید اطلاعات متعلق به کشور مصر است که مجموعاً ۰/۰۲ درصد مدارک موجود در دو پایگاه اطلاعاتی

۱. به جهت همپوشانی دو پایگاه و حذف مدارکی که در هر دو پایگاه چکیده شده‌اند، تعداد کل مدارک کمتر از مجموع مدارک چکیده شده در هر یک از پایگاه‌هاست.

۱۹۰ / کتابداری و اطلاع‌رسانی - جلد ۱۰ شماره ۱

مذکور را تولید نموده است. هر چهار کشور حدوداً ۰/۱۹ درصد مدرک چکیده شده در دو پایگاه اطلاعاتی را تولید کرده اند.

شایان ذکر است، تعداد کل مدارک چکیده شده در کل پایگاه اطلاعاتی Lisa، ۲۵۹۱۷۷ رکورد و در پایگاه اطلاعاتی Ista، ۱۴۶۳۹۵ رکورد بوده است.

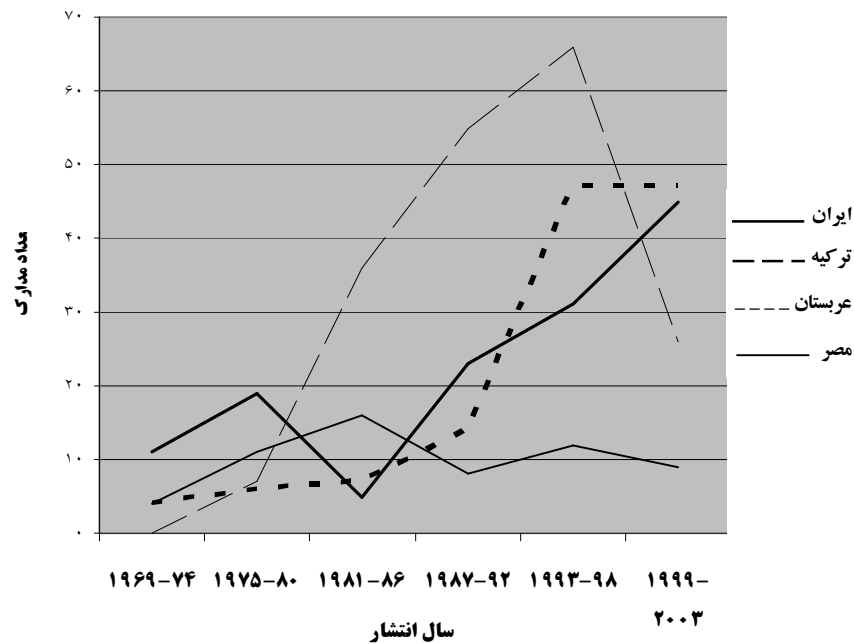
جدول شماره ۲. توزیع فراوانی مدارک چکیده شده در پایگاههای اطلاعاتی Lisa و Ista توسط تولید کنندگان اطلاعات در کشورهای ایران، ترکیه، عربستان سعودی و مصر براساس سال انتشار

نام کشور	ایران		ترکیه		عربستان سعودی		مصر		جمع کل	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۱۹۶۹-۷۴	۱۱	۸/۲	۴	۳/۲	-	-	۴	۶/۴	۱۹	۳/۷
۱۹۷۵-۸۰	۱۹	۱۴/۲	۶	۴/۸	۷	۳/۷	۱۱	۱۷/۷	۴۳	۸/۴
۱۹۸۱-۸۶	۵	۳/۷	۷	۵/۶	۳۶	۱۸/۹	۱۶	۲۵/۸	۶۴	۱۲/۵
۱۹۸۷-۹۲	۲۳	۱۷/۲	۱۴	۱۱/۲	۵۵	۲۸/۹	۸	۱۲/۹	۱۰۰	۱۹/۶
۱۹۹۳-۹۸	۳۱	۲۳/۱	۴۷	۳۷/۶	۶۶	۳۴/۷	۱۲	۱۹/۳	۱۵۶	۳۰/۵
۱۹۹۹-۲۰۰۳	۴۵	۳۳/۶	۴۷	۳۷/۶	۲۶	۱۳/۷	۹	۱۴/۵	۱۲۷	۲۴/۸
نامشخص	-	-	-	-	-	-	۲	۳/۲	۲	۰/۴
جمع کل	۱۳۴	۱۰۰	۱۲۵	۱۰۰	۱۹۰	۱۹۰	۶۲	۱۰۰	۵۱۱	۱۰۰

جدول شماره ۲ نشان می‌دهد بیشترین درصد تولید اطلاعات در فاصله سالهای ۹۸ - ۱۹۹۳ بوده که چهار کشور مجموعاً ۱۵۶ مدرک تولید کرده اند. ضمن اینکه تولید اطلاعات در سالهای ۱۹۶۹-۷۴ در عربستان سعودی صفر بوده و سال انتشار ۳/۲ درصد از مدارک چکیده شده کشور مصر نامشخص بوده است. همچنین آزمون آماری «نکوئی برازش» (Goodness Of Fit) نشان داد که بین چهار کشور مورد مطالعه، از نظر سال انتشار تفاوتی معنادار وجود ندارد. ($X^2 = ۱/۷۴$ و $P > ۰/۰۵$)

تولید اطلاعات علمی کتابداری و اطلاع‌رسانی در ... / ۱۹۱

نمودار توزیع فراوانی مدارک چکیده شده در پایگاه‌های اطلاعاتی LISA و ISTA توسط تولیدکنندگان اطلاعات در ایران، ترکیه، عربستان سعودی و مصر

براساس نمودار بالا و با مقایسه چهار کشور مورد بررسی، مشخص می‌شود که تنها کشور ایران در تولید مدارک روند صعودی داشته و آن را حفظ نموده است. نقطه اوج حضور ایران در این پایگاه‌ها در فاصله سالهای ۱۹۹۳-۲۰۰۳ می‌باشد که تعداد مدارک نمایه شده در پایگاه‌های اطلاعاتی به ۴۵ مدرک رسیده است. روند تولید مدارک در ترکیه و ورود آن به پایگاه‌های اطلاعاتی تا سال ۱۹۹۳ رشد مثبتی داشته و حتی در فاصله سالهای ۱۹۸۷-۹۲ دچار جهشی بزرگی شده اما پس از آن ثابت مانده است.

عربستان سعودی نیز با وجود آنکه از جهت تعداد، مدارک بیشتری نسبت به سایر کشورها تولید کرده، اما روند آن در سالهای اخیر دچار نزول قابل توجهی شده است. نقطه اوج تولید اطلاعات کتابداری در عربستان سعودی در سالهای ۹۹-۱۹۹۳ بوده که تعداد مدارک چکیده شده به ۶۶ رسیده است. چنانکه مشاهده می‌شود، روند رشد مدارک چکیده شده توسط تولید کنندگان اطلاعات در مصر دچار نوسانهای شدیدی بوده و هیچ‌گاه رشد ثابتی نداشته است. تعداد مدارک این کشور نیز نسبت به سه کشور دیگر کمتر است و در بهترین حالت، در فاصله سالهای ۸۷-۱۹۸۱ تعداد مدارک به ۱۶ رسیده است.

جدول شماره ۳. توزیع فراوانی مدارک چکیده شده در پایگاههای اطلاعاتی Lisa و Ista توسط تولید کنندگان اطلاعات در کشورهای ایران، ترکیه، عربستان سعودی و مصر براساس موضوع ۱

موضوع	ایران		ترکیه		عربستان سعودی		مصر		جمع کل	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
کتابداری و اطلاع‌رسانی	۹	۶/۷	۷	۵/۶	۲	۱/۱	۳	۴/۸	۲۱	۴/۱
حرفه کتابداری	۷	۵/۲	۱۰	۸	۱۵	۷/۹	۶	۹/۷	۳۸	۷/۴
کتابخانه‌ها و مراکز منابع	۲۸	۲۰/۹	۱۶	۱۲/۸	۳۱	۱۶/۳	۱۲	۱۹/۳	۸۷	۱۷
استفاده از کتابخانه و مراجعان	۵	۳/۷	۲	۱/۶	۸	۴/۲	۲	۲/۳	۱۷	۳/۳
مواد و منابع	۲۱	۱۵/۷	۲۴	۱۹/۲	۱۰	۵/۳	۳	۴/۸	۵۸	۱۱/۳
ارتباط اطلاعاتی	۵	۳/۷	۷	۵/۶	۱۴	۷/۴	۱۳	۲۱	۳۹	۷/۶
کنترل کتابشناختی	۸	۵/۹	۲	۱/۶	۲	۱/۱	۲	۳/۲	۱۴	۲/۷
ذخیره و بازیابی اطلاعات رایانه‌ای	۷	۵/۲	۱۲	۹/۶	۲۱	۱۱/۰	۷	۱۱/۳	۴۷	۹/۲
فناوری اطلاعات و ارتباطات	۴	۳/۰	۲۰	۱۶/۰	۲۱	۱۱/۰	۱۱	۱۷/۷	۵۶	۱۰/۹
سایر موضوعها	۴۰	۳۰	۲۵	۲۰	۶۶	۳۴/۷	۳	۴/۸	۱۳۴	۲۶/۲
جمع کل	۱۳۴	۱۰۰	۱۲۵	۱۰۰	۱۹۰	۱۹۰	۶۲	۱۰۰	۵۱۱	۱۰۰

۱. برای تقسیم بندی موضوعی مدارک، از رده بندی موضوعی LISA استفاده گردید.

تولید اطلاعات علمی کتابداری و اطلاع‌رسانی در ... / ۱۹۳

جدول شماره ۳ پراکندگی موضوع مدارک مربوط به چهار کشور مورد بررسی را نشان می‌دهد. همانگونه که مشاهده می‌شود، در موضوعهای «کتابداری و اطلاع‌رسانی» و «کنترل کتابشناختی» تولید کنندگان اطلاعات در ایران در مقایسه با سایر کشورها، تعداد مدارک بیشتری وارد پایگاههای اطلاعاتی Lisa و Ista نموده‌اند. کشور ترکیه توانسته نسبت به سایر کشورها تعداد مدارک بیشتری در زمینه «مواد و منابع» تولید کند و در بقیه موضوعها عربستان با تولید بیشترین تعداد مدارک، در صدر قرار گرفته است. در مجموع، بیشترین تعداد مدارک منتشر شده در این چهار کشور (۸۷ مدرک) به موضوع «کتابخانه‌ها و مراکز منابع» و کمترین تعداد (۱۴ مدرک) به «کنترل کتابشناختی» اختصاص یافته است. آزمون آماری «کای اسکوئر» (X^2) نشان داد که بین کشورهای مورد مطالعه از نظر پراکندگی موضوعی مدارک اختلاف معناداری وجود دارد. ($P < 0/001$) و ($X^2 = 91/14$)

جدول شماره ۴: توزیع فراوانی تعداد مدارک چکیده شده توسط تولید کنندگان اطلاعات به

تفکیک حوزه «اطلاع‌رسانی» و «کتابداری» در پایگاههای اطلاعاتی Lisa و Ista

جمع کل		کتابداری		اطلاع‌رسانی		حوزه نام کشور
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۱۰۰	۱۳۴	۸۵/۸	۱۱۵	۱۴/۲	۱۹	ایران
۱۰۰	۱۲۵	۳۶	۴۵	۶۴	۸۰	ترکیه
۱۰۰	۱۹۰	۶۳/۷	۱۲۱	۳۶/۳	۶۹	عربستان سعودی
۱۰۰	۶۲	۵۰	۳۱	۵۰	۳۱	مصر

جدول شماره ۴ تفکیک موضوعی مدارک چکیده شده را از منظری دیگر بررسی می‌کند. مدارک در این جدول برحسب اینکه در یکی از حوزه‌های «کتابداری» و «اطلاع‌رسانی» بگنجد، تقسیم‌بندی شده‌اند. در این تقسیم‌بندی، تمامی مدارکی که در یکی از موضوعات زیر باشند، در حوزه «اطلاع‌رسانی» قرار می‌گیرند: ارتباطات، ذخیره و بازیابی اطلاعات رایانه‌ای، فناوری اطلاعات و ارتباطات و فناوری کتابخانه.

بررسی این جدول مشخص می‌سازد که کشور مصر با وجود آنکه تعداد مدارک کمتری نسبت به سایر کشورها تولید کرده است، اما ۵۰٪ مدارک تولید شده اش به موضوع « اطلاع‌رسانی » اختصاص دارد و به این صورت توانسته است از سایر کشورها پیشی بگیرد. در مقابل، کشور ایران تنها ۱۹ مدرک (۱۴٪) از کل مدارک را با این موضوع تولید نموده است و در قیاس با سایر کشورها در پایین‌ترین سطح قرار می‌گیرد.

جدول شماره ۵. توزیع فراوانی تعداد مقاله‌های چکیده شده توسط تولیدکنندگان اطلاعات

به تفکیک نوع مجله در پایگاه‌های اطلاعاتی Lisa و Ista

جمع کل		خارجی		داخلی		نوع مجله نام کشور
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۱۰۰	۹۱	۴۹/۵	۴۵	۵۰/۵	۴۶	ایران
۱۰۰	۱۰۱	۸۳/۲	۸۴	۱۶/۸	۱۷	ترکیه
۱۰۰	۱۷۲	۱۰۰	۱۷۲	-	-	عربستان سعودی
۱۰۰	۴۱	۹۵/۱	۳۹	۴/۹	۲	مصر
۱۰۰	۴۰۵	۸۴	۳۴۰	۱۶	۶۵	جمع کل

جدول شماره ۵ میزان پراکنندگی مقاله‌های چکیده شده در مجله‌های داخلی و خارجی کشورهای مورد بررسی را مشخص می‌کند. از میان چهار کشور مورد مطالعه، عربستان سعودی تمامی مقاله‌ها را در مجله‌های خارجی منتشر کرده است. در مورد سایر کشورها، تعدادی از مقاله‌ها در مجله‌های داخلی و با زبان ملی چاپ و تنها چکیده آنها به زبان انگلیسی وارد پایگاه‌های مورد نظر شده است. در میان این سه کشور، درصد مدارک ایرانی که در مجله‌های داخلی چاپ شده است، درصد قابل ملاحظه‌ای ۵۰/۵٪ است. بین کشورهای مورد مطالعه از نظر نوع مجله‌هایی که مقاله‌هایی در آن چاپ شده است، اختلافی معنادار وجود دارد. ($P < ۰/۰۰۰۱$ و $X^2 = ۱۱۷$)

تولید اطلاعات علمی کتابداری و اطلاع‌رسانی در ... / ۱۹۵

جدول شماره ۶. توزیع فراوانی مدارک چکیده شده در پایگاه‌های اطلاعاتی Ista و Lisa توسط تولیدکنندگان اطلاعات در کشورهای ایران، ترکیه، عربستان سعودی و مصر براساس نوع مدرک

نوع مدرک	ایران		ترکیه		عربستان سعودی		مصر		جمع کل	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
مقاله مجله	۹۱	۶۷/۹	۱۰۱	۸۰/۸	۱۷۲	۹۰/۵	۴۱	۶۶/۱	۴۰۵	۷۹/۲
گزارش پروژه	۳۴	۲۵/۴	۶	۴/۸	۶	۳/۱	۵	۸/۱	۵۱	۱۰
مقاله سمینار	۶	۴/۵	۱۲	۹/۶	۶	۳/۱	۳	۴/۸	۲۷	۵/۳
فصل کتاب	۳	۲/۲	۶	۴/۸	۶	۳/۱	۱۳	۲۱	۲۸	۵/۵
جمع کل	۱۳۴	۱۰۰	۱۲۵	۱۰۰	۱۹۰	۱۰۰	۶۲	۱۰۰	۵۱۱	۱۰۰

جدول شماره ۶ نشان می‌دهد که بیشترین درصد تولید اطلاعات علمی در قالب «مقاله مجله» متعلق به عربستان سعودی، به شکل «گزارش پروژه» مربوط به ایران، در قالب «مقاله سمینار» متعلق به ترکیه و به شکل «فصل کتاب» مربوط به مصر می‌باشد. در مجموع، بیشترین درصد تولید اطلاعات در بین چهار کشور، در قالب مقاله مجله (۷۹/۲ درصد) و کمترین درصد در قالب مقاله سمینار (۵/۳ درصد) بوده است. نتایج این بررسی نمایانگر این امر است که «مقاله مجله» به عنوان بهترین محمل انتقال اطلاعات علمی تولید شده در بین محققان شناخته شده است. علت این امر را می‌توان در ویژگیهای منحصر به فرد «مقاله مجله» نسبت به انواع مدارک جستجو نمود. مراحل وقت گیر و طولانی چاپ کتاب و مخاطبان اندک و محدود مقالات سمینارها یا گزارش پروژه‌هایی که در نهادها و مؤسسه‌های مختلف انجام می‌شود، تولید کنندگان اطلاعات را بر آن داشته است که اقبال بیشتری به سوی مجله‌ها داشته باشند. مجله دو مسئله پیشین را کمتر دارد و به همین دلیل مطلوب‌ترین بستر برای درج اطلاعات علمی تولید شده تلقی می‌شود (حری، ۱۳۷۸). آزمون آماری کای اسکوئر نیز نشان داد که بین چهار کشور مورد مطالعه از نظر نوع مدرک تفاوتی معنادار وجود دارد. ($X^2 = 88/8, P < 0/001$)

نتیجه‌گیری

نتایج پژوهش حاضر نشان داد وضعیت تولید اطلاعات علمی کتابداری ایران از نظر کمی و کیفی مناسب نیست. در طی ۳۴ سال مورد بررسی (۱۹۶۹-۲۰۰۳) تنها ۱۳۴ مدرک از ایران به دو پایگاه اطلاعاتی کتابداری و اطلاع‌رسانی راه یافته است (یعنی به طور متوسط سالانه ۴ مدرک). این نتیجه ضمن آنکه نقش کم رنگ و مشارکت ضعیف ایران را در تولید علم کتابداری در سطح جهانی مشخص می‌سازد، نشان دهنده ضعف پژوهش در این حوزه نیز هست. هرچند این معضل در ایران و اکثر کشورهای در حال توسعه ریشه‌ای است و تنها خاص رشته کتابداری نمی‌باشد، اما پژوهشهای انجام شده نشان می‌دهد تولیدات علمی در حوزه علوم انسانی در ایران کمتر از سایر حوزه‌هاست و ضعف تحقیقات در این زمینه نمود بیشتری دارد (حری، ۱۳۷۸). علاوه بر آن، بخش زیادی از مدارک تولید شده به جهت آنکه فاقد شرایط لازم برای ورود به پایگاههای اطلاعاتی هستند، به این پایگاهها راه نمی‌یابند. تولیدات اندک کتابداری و اطلاع‌رسانی در مقابل خریداری و مصرف اطلاعات، چرخه اطلاعات را در این رشته به چرخه‌ای معیوب تبدیل کرده است که تنها اطلاعات مصرف می‌کند. این گونه مصرف اطلاعات بدون تولید قابل ملاحظه، نه تنها از نظر اقتصادی به صرفه نیست، بلکه موجب وابستگی کشورمان به کشورهای دیگر نیز می‌شود. تنها نکته امیدوار کننده در این میان، روند صعودی تولیدات ایران است که چنانچه به همین منوال ادامه یابد، می‌تواند در آینده فاصله ما را با سایر کشورهای تولید کننده علم کتابداری کم کند. سه کشور دیگر مورد مطالعه نیز از نظر تولیدات کتابداری در وضعیت مناسبی به سر نمی‌برند، به گونه‌ای که جمع تولیدات هر چهار کشور به ۱٪ کل مدارک چکیده شده در هر دو پایگاه اطلاعاتی هم نمی‌رسد که جای تأمل بسیار دارد.

نتیجه دیگری که از این پژوهش حاصل می‌شود، عدم گرایش پژوهشگران کتابداری ایران به تولید اطلاعات در حوزه اطلاع‌رسانی است. امروزه ظهور اینترنت و پدید آمدن رسانه‌ها و محملهای اطلاعاتی الکترونیکی جدید، دنیای کتابداری را با تغییرات شگرفی مواجه ساخته است. گرچه هدف این رشته در گردآوری، سازماندهی، اشاعه و مدیریت اطلاعات تغییر نیافته است، اما نقش کتابداران در سایه فناوری اطلاعات و ارتباطات، متحول شده است. نتایج پژوهشهای انجام شده نشان می‌دهد کتابداران کشورهای توسعه یافته و اکثر کشورهای در حال توسعه این مهم را دریافته‌اند و در این

تولید اطلاعات علمی کتابداری و اطلاع‌رسانی در ... / ۱۹۷

کشورها تولید متون علمی در زمینه اطلاع‌رسانی نسبت به کتابداری در حال افزایش است (Darlymple, ۱۹۹۵, P.۸۷) و (حرری، ۱۳۷۸). حتی در کشورهای تحت مطالعه این پژوهش (به غیر از ایران) نیز میزان متون علمی تولید شده در زمینه اطلاع‌رسانی نسبت به کتابداری گرچه کمتر است، اما نسبت قابل قبولی است. اما تولید کنندگان اطلاعات در ایران تنها ۱۴/۲ درصد مدارک خود را در حوزه اطلاع‌رسانی تولید نموده‌اند. بی‌گمان، این بی‌توجهی به تغییراتی که در عرصه اطلاع‌رسانی روی داده است، موجب می‌شود که کتابداران ایرانی به مرور در حاشیه قرار گیرند و متخصصان و علاقه‌مندان سایر رشته‌ها نقش کتابداران را در جامعه بر عهده گیرند. چنانچه در حال حاضر نیز متخصصان رایانه توانسته‌اند در حوزه اطلاع‌رسانی موفق‌تر از کتابداران ظاهر شوند و گوی سبقت را از آنان بر بایند.

پیشنهادهایی براساس یافته‌های پژوهش

۱. تشویق و ترغیب کتابداران و پژوهشگران کتابداری به انجام پژوهش و چاپ آن در مجله‌های معتبر داخلی و خارجی
۲. ارتقای وضعیت کمی و کیفی مجله‌های علمی از راه آگاه کردن ناشران از شرایط پذیرش مجله‌ها در پایگاه‌های اطلاعاتی و آشکار نمودن اهمیت آنها
۳. چاپ مجله‌های کتابداری به یکی از زبانهای علمی بین‌المللی و یا دست کم چاپ چکیده مقاله‌های مجله‌های داخلی به زبان انگلیسی به منظور انعکاس بیشتر مجله‌های داخلی کتابداری در پایگاه‌های اطلاعاتی
۴. بذل توجه بیشتر کتابداران به تولید اطلاعات علمی در موضوعات مدیریت کتابخانه، ساختمان کتابخانه، چاپ و نشر و آموزش کتابداری و تشویق دانشجویان مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری در جهت تدوین پایان نامه در این موضوعات
۵. هدایت متخصصان و پژوهشگران رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی به انجام پژوهشها و مطالعات بیشتر در حوزه اطلاع‌رسانی
۶. تهیه مجموعه مقاله‌های ارائه شده در همایشها و سمینارها به صورت دو زبانه

۷. تقویت محققان و دانشجویان رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی از نظر تسلط بر حداقل یک زبان خارجی بویژه زبان انگلیسی و ملزم نمودن آنها به چاپ متون علمی خود به این زبان.

منابع

- انصافی، سکینه و حسین غریبی. دانش در سطح بین‌المللی (۱۳۸۱). مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران.
- تندپور، احمد. بررسی نظرات اعضای هیئت علمی رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی مراکز آموزش عالی ایران درباره وضعیت اطلاع‌رسانی در ایران (۱۳۷۶). دانشگاه تهران، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد.
- حری، عباس. اطلاع‌رسانی: نگرشها و پژوهشها (۱۳۷۸)، نشر کتابدار، تهران.
- حری، عباس. «بررسی فعالیتهای علمی و پژوهشی اعضای هیئت علمی رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی ایران تا پایان سال ۱۳۷۸». فصلنامه کتاب؛ ۱۳۷۹؛ (۲): ۳۶-۹.
- رهادوست، فاطمه (۱۳۸۲). درآمدی بر آسیب‌شناسی کتابداری و اطلاع‌رسانی در ایران. جهان کتاب، هفتم (۲۴-۲۱): ۵۸-۵۹.
- صراف‌زاده، مریم. (۱۳۷۹). انعکاس مقالات محققان ایرانی در دو بانک اطلاعاتی کب (CAB) و اگریس (AGRIS). رهیافت، (۲۲)، ۸۸-۹۷.
- مرتضایی، لیلیا (۱۳۷۸). بررسی تطبیقی وضعیت تحصیلات تکمیلی علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی در کشورهای انگلستان، امریکا، هند و ایران. علوم اطلاع‌رسانی؛ ۱۵ (۳ و ۴)، ۱۶-۳.
- Darlymple, P. Varlejs, J (۱۹۹۵). Trends in publication productivity of library and information science faculty, ۱۹۷۸-۸۸. Journal of education for library and information science; ۳۶ (۲), ۸۷-۱۰۳
- King, David A (۲۰۰۴). The Science impact of nations: what different countries get for their research spending. Nature ۴۳۰ (۱۵ July), ۳۱۱-۳۱۵
- Uzun, Ali (۲۰۰۲). Library and information science research in developing countries and Eastern European countries: a brief bibliometric perspective. International information & library review; ۳۴, ۲۱-۳۳.